

BATERÍAS DE DEFENSA NA ILLA DE ONS (III)

“CONCLUSIÓNS FINAIS”

Por: Celestino Pardellas de Blas

Como xa temos explicado, o obxectivo principal desta revista era dar a coñecer as importantísimas características socio-histórico-etnográfico-naturais que tiña a Illa de Ons, co fin de motivar aos investigadores para que se realizaran traballos máis científicos sobre todas elas e que non morreran no esquecemento. Coido que, aínda que moi de vagar, estámolo conseguindo.

Un tema que non podía quedar desdeñado, polo que supuxo para a comunidade illán actual, era a necesidade que tiveron os nosos gobernantes, no ano 1810, de salvagardar as entradas das rías baixas de posibles ataques inimigos, como viñan sendo habituais, e decidiron protexelas instalando baterías de costa nos lugares máis estratéxicos, incluído as illas.

Intentei que algunha persoa, máis cualificada ca min, fixera un pequeno artigo ao respecto, pero a única da que sabía que tiña documentación, por diferentes motivos, non podía realizalo. O que si teño que agradecerlle é que non tivo inconveniente en poñer nas miñas mans a documentación necesaria para realizar unha mínima aproximación histórica ao feito. É por iso que quero agradecer a Xose Manuel Pereira Fernández a aportación de datos para poder realizar, en tres entregas, este sinxelo traballo sobre as Baterías de Defensa de Ons.

FINAIS DAS OBRAS

Atopámonos a finais do ano 1812 e, aínda que as cousas na Illa ían lentas pero por bo camiño, sen embargo, dende a *Junta de Defensa* cada vez poñían máis inconvenientes para aportar os cartos e o material necesario para levalas a bo termo. O comisionado xa informara que a parte dedicada a cantería, estaba a piques de rematar e se fortalecera o atracadoiro existente para facilitar o amarre e traída de material, polo que estaban á espera do que esa *Junta* teña a ben facer.

Mentres, á espera, atopábanse os obreiros, moitos dos cales xa se ían instalando nas terras que, pola merca de accións, lle alugaba Francisco Genaro Ángel e o propio comisionado, Salvador Gil, e dedicábanse a sementalas para o seu propio mantemento ante a falta de traballo e, por conseguinte, de salario.

O tempo transcorría e cada vez se facía máis difícil a situación. Agora o máis necesario, para continuar coas obras, era traer as pezas de artillería necesarias e ver a forma de instalalas. Xa, no seu momento se solicitaran unhas “cañoneras” troneiras que se atopaban varadas na ría de Vigo e que poderían servir, despois duns arranxos, para defender ou disuadir

no caso de algún ataque, aos lugares onde se estaban a realizar as obras de fortificación. Daquela contestaron que o poñelas a punto traería un enorme gasto que neses intres non poderían acometer. Agora de novo, Salvador Gil diríxese á *Junta de Armamento* dando alternativas:

Deberon ter unha resposta negativa de novo de Armamento que, forzados pola situación, se ven obrigados a escribir de novo á *Junta Superior de Defensa* para que se dote dos cañóns necesarios a fin de poder continuar as obras:

Excmo. Sr.

Estando a la espera de las decisiones que se dignen tomar y viendo las dificultades que aquí tenemos para continuar las obras sin disponer del material imprescindible, le suplicamos que se digno disponer por el orden que corresponda para comprobar si las cañoneras que aún están varadas en playa de la ría de Vigo, tienen su artillería en disposición de poder ser utilizadas de nuevo y ver de poderla instalar en las baterías que estamos construyendo en la Isla de Ons.....

Excmo. Sr.

D. Salvador López Gil comisionado para la fortificación de las islas de Ons y Onza ha pasado a esa Junta un oficio... y pareciendo razonable la propuesta por el Comandante de Marina de la provincia de Vigo lo ponga esa Junta en noticia de V.E. para que no siendo de bronce los cañones que deben remitirse de Ferrol, se aprovechen los que están en Vigo como más próximos, de muy fácil y menos costosa la conducción, en cuyo caso se servirá V.E. disponer que por el Comandante General del Departamento de Ferrol, se consiga la orden competente.

Con ese motivo se ocurre proponer a V.E que sería muy conveniente que de todos modos se trasladasen a la isla los cañones del navío Santiago la España y Fragata Sarina a fin de tenerlos enseguida e evitar que puedan ser tomados en ningún tiempo por el enemigo...

Xa estamos no ano 1813 e é aquí cando a documentación, no que respecta ás obras de defensa que se estaban a realizar na Illa, remata ou, polo menos, eu non din con ela. O propio Salustiano Portela Pazos¹ na seu magnífico traballo, tamén así o di:

Por motivos que no se aclaran – por no haberse conseguido reunir todas as accións que se requerían, acaso, o porque, tras los cinco años de penuria e inquietud, hasta el 1813, las tropas napoleónicas habían sido definitivamente expulsadas de España, renaciendo, por esta parte, la tranquilidad ansiada- , lo cierto es que el intento de fortificación de la isla no se llevó a debido término...

Aclarar que a documentación segue aparecendo pero só referida a temática de recepción de novos veciños, ás rendas a pagar segundo as terras traballadas e á boa relación existente entre Francisco Genaro, veciños agricultores e supoñemos que tamén co Cabi- do, xa que, ata case 20 anos máis tarde 1833,

non se pronuncia nin a favor nin en contra, deducindo que, polo menos de Genaro Ángel, estaba recibindo a renda estipulada. Esta boa conexión vai durar ata a morte de Francisco Genaro Ángel no ano 1828.

Esta é a data a partir da cal comezan os problemas e unha nova documentación vai falarnos dos conflitos xurdidos entre os *albaceas* ou testamenteiros de Francisco Genaro, veciños (algúns deles, quizais accionistas), Cabido e o Marqués de Valladares (quizais tamén anteriores parentes del, pero imos centrar aos herdeiros do Foro no Marqués de Valladares co fin de evitar utilizar máis nomes)².

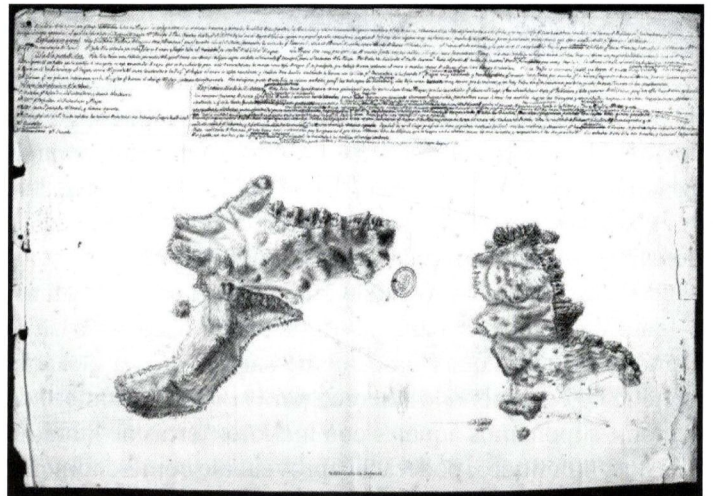
RESUMO DE 1828 A 1835, A MODO DE CONCLUSIÓN

Imos dar remate a este tema, moi resumido ao longo de tres entregas, dando conta, máis resumido aínda, do que aconteceu posteriormente ao intento de fortificación e que deu lugar á última poboación deste arquipélago cuxos descendentes chegan ata os nosos días e que require dunha profundísima investigación:

1º.- Despois da mala experiencia cos franceses, xurde a necesidade de protexer a costa da entrada de naves inimigas. Deciden construír baterías de costa provistas de canóns de alcance. Nas rías Baixas escollen, preferentemente, algúns puntos da ría de Vigo e as illas Cíes e Ons.

2º.- Dun xeito pouco usual, nomean a un cura (Salvador López Gil, párroco de Sanxenxo e Salcedo) como comisionado, cando normalmente ese cometido era levado a cabo por un militar ou un civil de confianza. Quizais neste caso tivo que ver que a propiedade da Illa de Ons recaía no Cabido e así as relacións propietario-*Junta* de Defensa non ían ter mellor mediador.

3º.- A economía non estaba moi boiante e, aínda que os planos e as obras comezaran, este espazo, Ons, non tiña tanto interese estratéxico como, pola contra, espertaba na *Junta* de Defensa a ría de Vigo-Cíes; co que, en nada, comezaron os problemas económicos para seguir coa construción. Había que buscar alternativas, e aquí aparece en escena un persoeiro especial Francisco Genaro Ángel (fomentador catalán, afincado en Pontevedra que contaba cun bo número de comercios e industrias, entre as que hai que destacar, as de salga na península do Morrazo).

Plano das Illa de Baiona (Cíes) realizado en 1810 por Philippe de Paz. Biblioteca Virtual do Ministerio de Defensa.

¹ Salustiano Portela Pazos. “Apuntes para a Historia da Illa de Ons”. Cuadernos de Estudios Galegos nº 27. Santiago de Compostela 1954.

² Con referencia a estes anos e as polémicas xurdidas, mirar en www.bueu.ga, revista AUNIOS, números anteriores.

4º.- Acaece a idea. Como? Difícil de dilucidar, pero todo fai supoñer que o comisionado, cura de Salcedo parroquia limítrofe con Lourizán, era amigo de Francisco Genaro, propietario daquela do Pazo de Lourizán, e puido ver neste

adiñeirado, unha solución ao problema económico que tiñan para seguir coas obras. Ou quizais tamén, por mor desa posible amizade, o podente catalán, coñecedor da problemática económica que estaba a producirse, puido ver en Ons unha posible baza para a expansión dos seus negocios, sobre todo, da salga, e propuxo a idea ao comisionado. Cal era esa idea? Pois dividir a Illa en parcelas (que despois se chamaron Accións de Primeira Clase) e poñelas á venda, nun primeiro intre, entre as persoas que viñeran como obreiros e soldados de vixilancia que quixeran traballar as terras illáns ou traer gando. O comisionado propúxoo á *Junta* e esta debeu de ver o ceo aberto ao tema económico en Ons, que non dubidou en aceptala, sempre e cando, o dono da Illa (moitas dúbidas había ao respecto daquela sobre a propiedade) non puxera impedimento.

47. PONTEVEDRA.-PALACIO DE LOURIZÁN

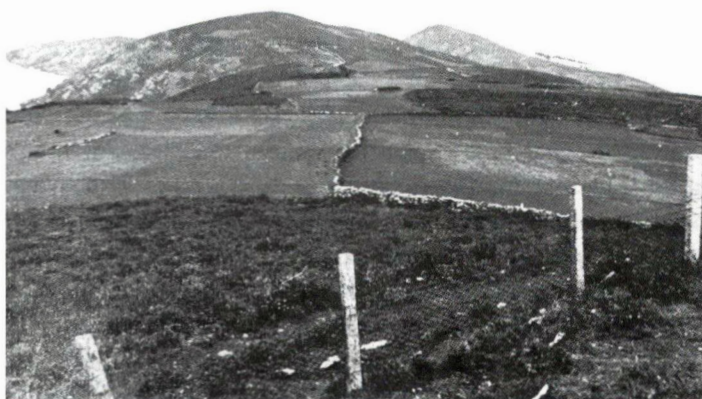

5º.- Soa estraño que o comisionado se dirixira ao Cabido directamente, cando el, sendo cura de Sanxenxo, podía ter coñecemento de que unha familia, descendentes dos Montenegro, durante os últimos séculos, tiña aforada a Illa e que houbera numerosos preitos con persoas, un bo número da zona de Noalla, que intentaron usar os terreos illáns sen permiso e que estes se resolveron no xulgado de Cambados.

Quizais non era coñecedor, pero tamén cabe a posibilidade de que preferira mediar co Cabido, sabedor como era de que Ons fora doada ao Arcebispado de Santiago, co que tería máis posibilidade de éxito. O que si é certo, seguindo a documentación existente, é que o Cabido, créndose dona de Ons, non puxo pega ningunha a que a Illa se dividira en zonas agrícola-gandeiras e que estas foran traballadas polas persoas que as requirían, sempre e cando, pagaran a renda acordada por elas e a *Junta* deixara uns terreos, que posteriormente elixiron, para posible uso futuro do Cabido; á vez de que tampouco lle exixiran a este sufragar os gastos de defensa.

Mentres que o comisionado encargábase das obras, o tema da venda de parcelas ou accións, levouna a cabo Francisco Genaro que (loxicamente hai que pensar que fora pactado co comisionado) mercou para si un gran número de accións, supoñemos aquelas con mellores terras de labradío e as que, nun futuro, podería el aproveitarse comercialmente <posibles salgas>. O Sr. Genaro, co fin de pagar a renda estipulada ao Cabido e ir á vez recuperando o invertido, alugou a maioría a familias da zona do Morrazo, que se trasladaban periodicamente a Ons (posteriormente foron quedando a vivir) para traballalas na época de sementeira e colleita. Non temos coñecemento de que houbera problemas co Cabido, o que fai pensar que efectuaba o pago convido puntualmente.

As terras illáns véñense traballando dende 1810.

6º.- As obras paralizadas. O comisionado e o Sr. Genaro admitindo familias en Ons que pagaran ou alugaran as terras convertidas en accións. O Cabido parece que satisfeito. E os familiares do Marqués de Valladares, que nun principio, cando comezaban as obras, se dirixiron timidamente á *Junta* aludindo que a Illa lles pertencía, preferiron estar á sombra, sen perder ollo do que ía acontecendo, por mor de non frustrar definitivamente o que tiveran como propiedade, ou que lles obrigarán a sufragar os gastos da fortificación.

E así, polo menos cunha aparente tranquilidade, seguiron as cousas ata que no 1828 morre Francisco Genaro Ángel e florecen os conflitos.

7º.- Van vir anos de importantes pugnas que van ser o xerme dunha dubidosa propiedade que con moitas manobras e artimañas, de sospeitosa legalidade e que habería que investigar profundamente, vai rematar coa propiedade da Illa de Ons en mans do Marqués de Valladares.

Coa morte do Sr. Genaro, os seus testamenteiros cambian o xeito de funcionar deste: comezan a elevar os prezos do aluguer, botan aos que non pagan e admiten a outros novos, parece ser que deixan de pagar ao Cabido a renda acordada,..., comezando un conflito grave con veciños xa asentados que vai dar pé a sublevacións destes que, á vez, buscarán noutras persoas a solucións aos seus problemas.

O Cabido, a medida que pasa o tempo e non recibe carto algún, chama a capítulo aos testamenteiros e comeza unha primeira batalla nos xulgados. Os veciños recorren ao gobernador e ata a raíña. E a familia do Marqués de Valladares esperta do seu letargo e tamén comeza a súa loita pola propiedade co Foro na man.

A contenda é lenta pero van xurdindo as primeira derrotas. Os testamenteiros, aínda que non o tiñan complicado cos documentos na man das accións, vense apertados polos veciños que, á súa vez, van conseguindo apoios e que se poñan do seu lado o gobernador, a raíña e ata o propio Cabido e o Marqués. Ante tal presión, os testamenteiros, sen que xudicialmente se lles obrigue, abandonan a loita debido ao inmenso e importante capital que o Sr. Genaro deixara en testamento e polo que tiñan verdadeiramente que loitar.

Eliminado un forte contrincante e a maioría dos veciños máis tranquilos e esperando acontecementos, a contenda vai seguir entre o Cabido e os Valladares. O Cabido tiña a documentación bastante clara e os Valladares só podían esgrimir o Foro. Pero o Foro tiña unhas cláusulas de estrito cumprimento que, de non levalas a cabo, perderían todos os dereitos. Os Valladares non debían ter moi clara a cousa e a súa loita ía máis polo político que polo xudicial e así as cousas non avanzaban e algúns veciños, non clareándose o tema, seguían na súa particular loita e conseguindo algún apoio institucional que poñía nerviosos aos principais contrincantes.

Cando o tema estaba nos xulgados e os Valladares vían próxima a derrota, inesperadamente ábreselles unha porta, o fantasma da Desamortización que se avecina sobre a igrexa.

É por iso que o Cabido vai perdendo folgo na batalla e, como pasara anteriormente cos testamenteiros de Genaro Ángel, sen que a Xustiza dea a razón a ningún deles, o Cabido deixa de preitear por Ons, xa que ten un importante patrimonio que defender e polo que loitar e a Illa non entraba como preferente.

E así é como a familia do Marqués de Valladares faise coa Illa de Ons e emprende unha serie de argucias e subterfuxios para conseguir poñer definitivamente Ons ao seu nome (importante liña de investigación debido ás cláusulas do Foro).

E aquí remato. Sinto de verdade non poder acompañar a estes artigos, no apartado de bibliografía, a documentación necesaria que demostre o escrito, pero a palabra dada a quen mos prestou obrígame a iso. O que si dicir, que

as liñas escritas nestas tres entregas (AUNIOS 22,23 e 24) conteñen os fíos suficientes para que, as persoas que queiran investigar, teñan unha liña pola que comezar ou seguir.

Coido que a etapa que vai de 1810 a 1837 é crucial, en calquera liña de investigación, para, como dixen, tirando dos numerosos fíos existentes, desentrañar a verdadeira historia da propiedade da Illa de Ons. A porta está aberta, só hai que querer exploralo.

